

Bogatstvo izraza -o književnom životu Bošnjaka osmanskog perioda-

Korijeni pismenosti u Bosni i Hercegovini sežu do u staru eru. Iz toga vremena imamo tek nevelik broj zapisa na latinici i latinskom jeziku, a jedan na etrursko-umbrijskom jeziku. U novi vijek, zajedno sa rimskom vlašću, ustaljuju se latinski jezik i latinica, koja, reformirana živi svoj vijek i danas kao dominantno pismo. Slaveni, koji dolaze na ove prostor e od šestoga stoljeća, nemaju svoje pismenosti sve do desetog vijeka, a od dvanaestoga ona traje u neprekinutom kontinuitetu.

Slika pismenosti i književnosti srednjekovne Bosne i Huma je složena i bogata. Kako se ova zemlja nalazi na razmeđi istočne i zapadne civilizacije, vrlo rano je počela primati od njihove duhovnosti, ali i graditi i vlastiti, prepoznatljiv govor. U vremenu srednjovjekovlja, sve do druge polovine petnaestog stoljeća, ovdje imamo četiri pisma: latinicu, bosančicu, glagoljicu i grčko pismo, a jezike: bosanski, latinski, staroslavenski i grčki. Najrazvijenija je bila bosančica sa bosanskim jezikom, o čemu svjedoči bogat korpus administrativnih akata, koji nisu samo puk o bilježenje fakata, u mnogim poveljama, darovnicama, ugovorima ima supt i lno ga govora i prepoznatljivoga bosanskog stila. Među njima Povelja Kulina bana, datirana u 29. august 1189. godine, krunski je svjedok postojanja bosanske države i već izgrađenog stila u sferi pismenosti.

Ćirilski ispisi, stećci, taj fenomen bosansko-humskoga srednjovjekovlja, najrječitije svjedoče o taloženju utjecaja, ali i vlastitosti. Njihov raznolik arhitektonski izgled, govor simbola, motiva i riječi, i danas privlače kako istraživače tako i oko željno ljepote.

Prepisivačka djelatnost u tom periodu odvija se u velikaškim i manastirskim skriptorijima. U ovim posljednjim nastao je značajan broj crkvenih kodeksa ispisanih bosančicom i glagoljicom, s iluminacijama i minijaturama među kojima ima vrhunske umještosti u tom zanatu.

Dolaskom Osmanlija u drug o polovini petnaestoga stoljeća slika pismenosti i književnosti uveliko se mijenja. S tekovinama nove civilizacije na ovom području ustaljuju se arapsko pismo, turski, arapski i perzijski jezik, a traju i dalje latinica i bosančica. U šesnaestom stoljeću ovom polialfabetizmu i višejezičnosti pridružuju se hebrejsko pismo i jezik španjolskih Jevreja-Sefarda, koji nalaze ovdje utočište nakon progona iz Španije.

Prostor nam ne dozvoljava da zahvatimo ukupnost književnoga života u Bosni i Hercegovini, pa ćemo nakratko predstaviti bošnjačku tradiciju.

Bošnjački intelektualci, obrazovani u bošnjačkim medresama i na specijalizacijama u nekom od islamskih centara, počinju da pišu na jednom, dva pa i tri orijentalna jezika, u formi i žanru vrlo bogatu literaturu. Iako istraživanja tog segmenta naše baštine nisu okončana, danas se, na osnovi rezultata traganja, operira sa preko četiri stotine pjesnika i proznih pisaca. Pjesnici pretežno pripadaju divanskoj poeziji, najviše pišu na turskom i arapskom, rjeđe na perzijs k om jeziku. Ovdje se javlja bogatstvo žanra, forme i sadržaja: ilahija (oda Bogu), kasida (pjesma sa ciljem), tarih (spomen obilježlje), gazel, rubaija, (katren), medhijja (pohvalnica), mersijja (tužbalica), miradžijja (spjev o putu Poslanika Muhameda na n e bo), epska pjesma, mesnevija (pjesma vrlo različitog sadržaja u zadatoj normi)... Postoje desetine divana-zbirki poezije, koji mogu svojom književnom vrijednošću izdržati i današnje kriterije. Među najistaknutijim bosanskim pjesnicima koji su pjevali na o rjentalnim jezicima su: Zijajia Mostarac (umro 1564), Derviš-paša Bajezidagić (umro 1603), Muhamed Nerkesija (1591-1635), Hasan Kaimija (umro 1680), Alaudin Sabit (umro 1712), Fevzija Blagajac (umro 1747), Mehmed Mejlija Guraniya (1713-1781), Abdulvehab II h amija (1737-1821), Fadil-paša Šerifović (1802-1882), Arif Hikmet-beg Stočević (1839-1903)... Njihova, i poezija drugih stvaralaca, zračila je i nadahnjivala pjesnike kasnijega perioda, pa i danas.

U prozi se takodjer javlja bogatstvo forme i sadržaja. Naši su se pisci bavili temama teologije, medicine, astronomije, lingvistike, filozofije, logike, sociologije, jurisprudencije, historije, matematike... pisali su još biografije, putopise, ljetopise, hikaje, hronike. Najkrupnija imena ovoga toka literature su: Hasan Kafija Pruščak (1544-1615), Muhamed Allamek (1595-1636), Mustafa Ejubović Šejh Jujo (1651-1707), Mula Mustafa Bašeskija (18. st.), Salih Hadžihuseinović Muvekkit (19. st.), Muhamed Enverija Kadić (19/20 st.)... Većina njihovih dijela još su u rukop isu i neprevedena, pa stoje kao dug pred našim orijentalistima.

Uz stvaralaštvo na orijentalnim jezicima, od kraja šesnaestoga stoljeća, u Bosni se javlja fenomen pisanja modificiranim arapskim pismom-arebicom i bosanskim jezikom-alhamijado. Taj književni tok nije karakterističan za Bosnu, javlja se u Španiji i nekim balkanskim zemljama. U ukupnom svom trajanju, sve do četrdesetih godina svog vijeka, alhamijado je dao preko stotinu djela, pjesničkih i proznih. U poeziji stvaraoci baštine dvije forme iz orij e ntalne književnosti: ilahiju i kasidu, ali su one ovdje bliže utilitarnom nego estetskom cilju. Uz njih su još ljubavna poezija, pjesma socijalne tematike, didaktike, bunta, uspavanka, rugalica, mevlud, vefati (pjesma o smrti Božijih poslanika i ličnosti i z historije islama), ove dvije zadnje forme takodjer su istočnjačkog porijekla. U prozi je to hikaja, ljekaruša, jedan tekst o egzorcizmu, šejtannama, poučna priča, udžbenik, časopis, kalendar. Alhamijado je i raznovrsniji i obimniji u poeziji.

Najznačajniji stvaralac ovoga toka književnosti kod nas je Muhamed Hevaji Uskufija (1600-1650), autor najljepših ilahija u alhamijadu, pisac prvog riječnika u Bosni i Hercegovini bosansko-turskog, prozni pisac i pjesnik na turskom jeziku. Njegov riječnik Makbuli Arif, sročeni u stihovima, najstariji je književni tekst u kojem se jezik ovoga podneblja imenuje njegovim prirodnim imenom-bosanskim.

Krupna imena alhamijado literature još su Hasan Kaimija, Abdulvehab Ilhamija, Abdurahman Sirrija (18/19 st.), Umihana Uvidina (18/19 st.), Omer Humo (19. st.), Muhamed Rušdi (19. st.). Karakteristično je da je u alhamijadu dosta radova anonimnih autora, što se može tumačiti tijesnom vezom ove literature za široke narodne slojeve, gdje su ova djela mnogo prepisivana. Iz tih prije pisa nerijetko su izostavljena imena autora, a prepisivač je gotovo redovno izostavljao nešto originalno, dodavao svoje, zbog čega imamo i dosta različitih verzija jednog teksta.

Alhamijado nastavlja svoj život i u austrougarskom vremenu, u kome se štampaju udžbenici na arebici, didaktički radovi, tekstovi religijske sadržine, časopisi. Posljednji tekst arebicom objavljen je 1942. godine.

U sedamnaestom i osamnaestom stoljeću, izuzetno i u devetnaestom, traje u Bosni i Hercegovini jedan specifičan vid pismenosti bosančicom i bosanskim jezikom. Na granicama zemlje, na krajinama, vodi se stalna prepiska između predstavnika osmanske uprave i pograničnih vlasti: austrijskih, crnogorskih, hrvatskih, kapetana u službi Mletačke Republike. Značajan korpus ove epistolarne književnosti danas nam je zanimljiv kao dokumentarna građa, ali i kao osnova na kojoj je nastala krajiška narodna pjesma. Ova pisma daju i bogatu mogućnost za lingvistička istraživanja.

Uz ove tokove ne možemo a da makar ne spomenemo bogat korpus usmenog stvaralaštva, pjesničkog i proznog. Nesumnjiva je književna vrijednost ovih djela, iz kojih se može dokučiti bogatstvo narodnog duha i uma.

Od srednjeg vijeka pa do druge polovine devetnaestoga stoljeća u Bosni i Hercegovini vlada rukopisna kultura. Iako od osamnaestoga stoljeća ovdje stižu knjige štampane na Istoku za potrebe medresa i administracije, prepisivačka djelatnost ne prestaje. Prepisuje se sve, Najviše knjige među kojima prvo mjesto zauzima Kur'an. Računa se da nije bilo bošnjačke kuće bez makar jednog primjerka asne Knjige.

Masovna prepisivačka djelatnost kao i ručno ukrašavanje i uvezivanje knjige usloveli su razvoj kaligrafije, minijature i vještine uveza knjige. Najznamenitija dvojica kaligrafa i minijaturista cijelog perioda su Osman Nakaš i Nesuh Matrakčija (16. st.), čija je vještina bila cijenjena širom Osmanskog carstva. Iz te aktivnosti ostali su nam primjeri čudesne ljepote ispisa, likovnog izraza i majstorstva poveza.

Prepisivačka djelatnost ne jenjava ni u vremenu kad počinje da djeluje prva štamparija u Sarajevu (1866) i zadržava se do prvih decenija dvadesetoga vijeka. Ipak, pojava štamparstva i novinarske djelatnosti uveliko mijenja i tokove književnoga života koji se sada odvija u reformiranoj ćirilici i latinici, nešto malo i na arebici. Sada se lakše i brže stiže do knjige, što je imalo poseban značaj u obrazovanju. S krajem vijeka, međutim, na ovo tle dolazi nova kultura i civilizacija i taj susret, preciznije rečeno sukob prošlog i pridošlog, najteže i najtragičnije doživljava u aju Bošnjaci. U prvim godinama austrougarske uprave stoga dolazi do stagnacije u književnom životu, što se pokušava prevazići preporodnim pokretom koji traje i u početku dvadesetoga stoljeća. Bošnjačka književnost tada će ponovo stati na noge i davati jedno po jedno značajno ime u poeziji i prozi. A bogata baština, koja im je ostala u naslijeđe, inspirativno je djelovala i nadahnjivala. Tako se književni život nastavlja u neprekinutom kontinuitetu sa prepoznatljivim osobenostima i visokim dometima.

Nastaje jedno novo doba koje ne potire prošlost, nego se naslanja na njega kao na bogato vrelo stvaralačke imaginacije.

<http://www.diwanmag.com.ba/main.html>